

WPROWADZENIE

W 2008 r. podjęliśmy z dr. Markiem Hałaburdą prace nad przygotowaniem materiałów do sporządzenia atlasu historycznego Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na dawnych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej od jej upadku do wybuchu II wojny światowej. Zdawaliśmy sobie sprawę, że prace będą trwały przez wiele lat, może nawet przez całe nasze życie. Uznaliśmy jednak, że każde działanie przybliżające nas do poznania społeczności katolickiej na tym terenie ma sens, nawet jeśli zakładany plan pracy nie zostanie do końca zrealizowany. Liczyliśmy się również z tym, że przy tak wielkim przedsięwzięciu spotka nas wiele niespodzianek.

O PROJEKCIE BADAWCZYM

Podjęcie tego zadania uzależnialiśmy od możliwości zgromadzenia kopii schematyzmów diecezji kresowych. Dwa lata trwały poszukiwania schematyzmów w zasobach bibliotecznych i archiwalnych w Polsce. Już to proste, wydawałoby się, działanie przysporzyło wiele problemów. Po pierwsze rozpoczęliśmy gromadzić schematyzmy 10 archidiecezji i diecezji: mohylewskiej, wileńskiej, żmudzkiej (telszewskiej), mińskiej, pińskiej, augustowskiej (sejneńskiej, a później łomżyńskiej), łuckiej i żytomierskiej, kamienieckiej, lwowskiej i przemyskiej. Trzeba było więc znaleźć ok. 1000 schematyzmów. Pierwsze kroki skierowaliśmy do archiwów diecezjalnych w Krakowie, Włocławku, Pelplinie, Sandomierzu i Białymstoku oraz bibliotek uniwersyteckich i seminaryjnych w Krakowie, Warszawie i Lublinie. Pozwoliło to zebrać prawie wszystkie schematyzmy wydane pod koniec XIX i w XX w. Dużo gorzej wypadła kwerenda schematyzmów wydawanych w pierwszej połowie XIX w. (poza archidiecezjami w Wilnie i Lwowie). Efekt tych poszukiwań zachęcał do rozpoczęcia prac z nadzieją, że w trakcie dalszych badań uda się uzupełnić braki. Uznaliśmy, że rozpoczniemy od wydania schematyzmów tych diecezji, których posiadamy wszystkie kopie z pewnego odcinka czasu, tworzące zwartą całość.

Planowane działania podzieliliśmy na 10 części zasadniczych – odpowiadających każdej jednostce administracyjnej Kościoła, przy jednoczesnym zachowaniu kształtu historycznych schematyzmów. Carskie kasaty diecezji, nieuznane przez Stolicę Apostolską, spowodowały, że informacje o parafiach i duchowieństwie zniesionych diecezji znalazły się w schematyzmach tych, których biskupi zostali administratorami zlikwidowanych jednostek administracyjnych. I tak dane o parafiach diecezji mińskiej z lat 1870–1883 znajdują się w katalogach diecezji wileńskiej,

a z lat 1884–1917 – w archidiecezji mohylewskiej; informacje o parafiach i duchowieństwie diecezji kamienieckiej z lat 1868–1918 publikowano w schematyzmach diecezji łuckiej i żytomierskiej. W podziale planowanych części uwzględniono również zmiany granic diecezji dokonane po podpisaniu konkordatu w 1847 r. Poniżej zamieszczamy plan pracy i zarazem przewidzianych publikacji. W pewnej części został on już zrealizowany, o czym dalej.

Część pierwsza wydanego schematyzmu planowana jest na 6 tomów zawierających: katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego archidiecezji mohylewskiej za lata 1789–1883 (tomy 1–2), katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego archidiecezji mohylewskiej oraz diecezji mińskiej za lata 1884–1918 (tomy 3–4), spis kościołów i duchowieństwa archidiecezji mohylewskiej w Rosji za lata 1923, 1925–1932 (tom 5) oraz indeksy i mapy dla całej części (tom 6).

Część druga będzie liczyła 10 tomów obejmujących: katalog kościołów i duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji wileńskiej za lata 1798–1850 (tomy 1–2), katalog kościołów duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji wileńskiej za lata 1851–1869 (tom 3), katalog parafii i duchowieństwa diecezji wileńskiej i mińskiej za lata 1870–1883 (tom 4), katalog kościołów i duchowieństwa diecezji wileńskiej za lata 1884–1919 (tomy 5–6), katalog kościołów i duchowieństwa diecezji wileńskiej za lata 1920–1925 (tom 7), katalog kościołów i duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego archidiecezji wileńskiej za lata 1926–1938 (tomy 8–9) oraz indeksy do całej części i mapy (tom 10).

Część trzecia dotyczyć ma diecezji żmudzkiej (telszewskiej). Materiał ma być podzielony na 3 tomy. W pierwszym znajdują się informacje dotyczące parafii, kościołów i duchowieństwa za lata 1798–1850. Drugi ma zawierać dane publikowane w schematyzmach na lata 1851–1918. Ostatni, jak zawsze, będzie indeksem do poprzednich tomów oraz umieszczone w nim będą mapy.

Trzytomowa będzie część czwarta, w której zostaną opublikowane informacje o parafiach i duchowieństwie diecezji mińskiej. Pierwszy tom obejmie zestawienie schematyzmów za lata 1798–1866, drugi 1920, 1922–1925, trzeci to indeksy i mapy.

W piątej części znajdują się schematyzmy diecezji pińskiej za lata 1926–1939. Ze względu na objętość schematyzmów publikacja zostanie podzielona na 4 tomy. Pierwszy będzie nosił tytuł: „Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939). Hierarchia kościelna, instytucje diecezjalne, księża przebywający na studiach i katecheci”. Drugi: „Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939). Kościoły parafialne, filialne i kaplice; duchowieństwo parafialne”. Trzeci: „Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939). Zakony męskie i żeńskie; pozostałe duchowieństwo diecezji pińskiej; zestawienia duchowieństwa, kościołów i miejscowości”. Czwarty tom to indeksy i mapy.

Część szósta będzie dotyczyć diecezji augustowskiej i sejneńskiej. Podzielona zostanie na 3 tomy: w pierwszym znajdują się opublikowane schematyzmy diecezji

augustowskiej (sejneńskiej) za lata 1821–1917, w drugim z lat 1920–1925. Tak jak zawsze ostatni tom zawierać będzie indeksy do całości katalogu oraz mapy.

Część siódma pomieści informacje publikowane w schematyzmach diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz kamienieckiej po rządowym dekrete kasacji. Podzielona zostanie na 7 tomów. Pierwszy będzie zawierał katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej za lata 1802–1849, drugi – katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej z lat 1850–1867, trzeci – katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz kamienieckiej (1868–1918), czwarty – katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej z lat 1920–1921, 1923, 1925, piąty i szósty – katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej z lat 1926–1938, ostatni – indeksy do całości części oraz mapy.

Część ósma dotyczyć będzie diecezji kamienieckiej. W pierwszym tomie zostaną opublikowane informacje znajdujące się w schematyzmach z lat 1813–1866, w drugim – schematyzm z 1924 r., a w trzecim – indeks miejscowości i osób oraz mapy.

Dwie ostatnie części będą zawierać scalone schematyzmy diecezji kresowych, które w czasie niewoli narodowej znalazły się w cesarstwie austriackim: archidiecezji lwowskiej i diecezji przemyskiej. Schematyzmy obydwu diecezji były bardzo obszerne. W każdej części planowane jest opublikowanie 6 tomów w porządku rzeczowym, obejmujących informacje zamieszczone w schematyzmach publikowanych w czasie niewoli narodowej.

Prace prowadzone w latach 2010–2014 zaowocowały pierwszymi publikacjami. W 2013 r. wydano schematyzm archidiecezji mohylewskiej z lat 1923, 1925–1932 (cz. I, t. 5)¹. W kolejnym roku zostały oddane do rąk czytelnika schematyzmy diecezji łuckiej i żytomierskiej z lat 1920–1921, 1923, 1925 (cz. VII, t. 4)², diecezji łuckiej z lat 1926–1938 (cz. VII, t. 5–6)³, kamienieckiej z 1924 r. (cz. VIII, t. 2)⁴, mińskiej z lat 1920, 1922–1925 (cz. IV, t. 2)⁵ oraz pińskiej za lata 1926–1939 (cz. V, t. 1–2)⁶. Warto dodać,

¹ J. Szczepaniak, *Spis kościołów i duchowieństwa archidiecezji mohylewskiej w Rosji (1923, 1925–1932)*, Kraków 2013.

² Tenże, *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej (1920–1921, 1923, 1925)*, Kraków 2014.

³ M. Hałaburda, J. Szczepaniak, *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej (1926–1938)*, t. 5: *Instytucje diecezjalne. Kościoły parafialne, filialne i kaplice. Duchowieństwo parafialne i zakonne*; t. 6: *Zestawienie duchowieństwa, kościołów i miejscowości*, Kraków 2014.

⁴ J. Szczepaniak, *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji kamienieckiej (1924)*, Kraków 2014.

⁵ Tenże, *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji mińskiej (1920, 1922–1925)*, Kraków 2014.

⁶ M. Hałaburda, *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926–1939)*, t. 1: *Hierarchia kościelna, instytucje diecezjalne, księża przybywający na studiach i katecheci*; t. 2: *Kościoły parafialne, filialne i kaplice. Duchowieństwo parafialne*, Kraków 2014.

że przy okazji prac nad schematyzmami i rubrycelami diecezji kresowych przygotowano także inne publikacje⁷. Ponadto w 2019 r. ukazały się w Wydawnictwie Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie rozważania na temat schematyzmów kresowych oraz zachowanych wizytacji z obszaru metropolii mohylewskiej, które posłużyły do stworzenia projektu idealnego schematyzmu, ułatwiającego prace nad poznaniem stanu diecezji⁸, oraz w czasopiśmie „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” katalog rubrycel przechowywanych w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁹.

Równoległe do prowadzonych prac redaktorskich nadal gromadzono schematyzmy. Proces ten nie został dotychczasowo zakończony. Nadal brakuje wielu schematyzmów diecezji chersońskiej (tyraspolskiej) oraz mińskiej. Zebraliśmy jednak kopie prawie wszystkich schematyzmów archidiecezji mohylewskiej, diecezji wileńskiej, łuckiej i żytomierskiej oraz kamienieckiej. Pomogli w tym przedsięwzięciu: ks. Krzysztof Pożarski z Petersburga, dr hab. Maria Dębowska i dr Witalij Rossowski z Lublina oraz doktorant Jan Bulak z Krakowa, za co jesteśmy im bardzo wdzięczni. Większość z pozyskanych archiwaliów pochodziła z bibliotek i archiwów wileńskich i petersburskich.

Od samego początku przedsięwzięcia rozpoczęto starania umożliwiające sporządzenie kopii materiałów archiwalnych, mających posłużyć do weryfikacji i uzupełnienia informacji pozyskiwanych ze schematyzmów. Zwrócono uwagę na 3 grupy źródeł: sprawozdania z wizytacji biskupich i dziekańskich, materiały personalne oraz urzędowe czasopisma diecezjalne i prasa kościelna wydawana w Królestwie Polskim i na Ziemiach Zabrzanych. Kwerendy wstępne (przeoglądanie inwentarzy archiwalnych i bibliotecznych oraz selekcjonowanie jednostek archiwalnych i tytułów prasy i książek) prowadzono od 2009 r. w Wilnie, Kownie, Petersburgu, Irkucku, Mińsku, Brześciu, Kijowie, Żytomierzu, Chmielnickim, Czerkasach, Tarnopolu i Stanisławowie. Poza kierującymi projektem na różnych etapach prac pomagali w tym przedsięwzięciu: wspomniani wyżej ks. Krzysztof Pożarski i Jan Bulak oraz ks. prof. dr hab. Józef Wołczański, dr hab. Marian Wołkoński-Wolski, Artur Kinasz i, najdłużej zaangażowany w działania, Mariusz Machynia. W efekcie starań zgromadziliśmy znaczną ilość dokumentów źródłowych, które można wykorzystywać do weryfikacji niektórych informacji wydrukowanych w schematyzmach. Ze względu na zakres chronologiczny posiadanych kopii w chwili obecnej możliwe jest zbadanie

⁷ Tenże, *Schematyzmy diecezji pińskiej (1926–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2019, t. 112, s. 151–166; Tenże, *Katalog rubrycel diecezji pińskiej 1926–1939 znajdujący się w księgozbiórce Archiwum Diecezjalnego w Drohiczynie*, „Studia Teologiczne Białystok – Drohiczyn – Łomża” 2017, t. 35: *Jesteśmy napełnieni Duchem Świętym*, s. 241–260.

⁸ J. Szczepaniak, *Diecezja kamieniecka ok. 1830 r.*, t. 1: *Katalog kościołów i kaplic oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego*, Kraków 2019.

⁹ J. Szczepaniak, *Rubrycele diecezji krakowskiej z lat 1735–1811 przechowywane w księgozbiórce podręcznym Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie* (mps).

schematyzmów publikowanych do wybuchu powstania styczniowego. Ten element podjętych przez nas prac także nie został jeszcze zakończony.

W latach 2015–2019 zajęliśmy się schematyzmami diecezji kamienieckiej (1813–1866), łuckiej i żytomierskiej (1802–1918), wileńskiej (1920–1939) oraz sejneńskiej (1920–1925). W tym czasie zostały opracowane i przygotowane do druku katalogi diecezji: kamienieckiej z lat 1813–1866 (1 wolumin), łuckiej z lat 1850–1867 (3 woluminy), pińskiej za lata 1926–1938 (1 wolumin), sejneńskiej (augustowskiej) z lat 1920–1925 (1 wolumin) oraz wileńskiej za lata 1920–1925 (1 wolumin) i 1926–1939 (3 woluminy). Obecnie oddajemy do rąk czytelników 3 woluminy dotyczące diecezji łuckiej i żytomierskiej w latach 1850–1867. Ze względu na brak środków przygotowane tomy czekają na opublikowanie (reforma szkolnictwa wyższego znacznie podniosła koszt wydania, uniemożliwiając publikowanie w tańszych wydawnictwach, z reguły nieznajdujących się na ministerialnej liście).

DOTYCHCZASOWA FORMA EDYCJI

Pierwsze prace koncentrowały się na schematyzmach opublikowanych w okresie międzywojennym. Były to już samodzielne druki, niepołączone z rubrycelami¹⁰. W poszukiwaniu odpowiedniej formy publikacji zdecydowano się zachować historyczną formę katalogów diecezjalnych wydawanych w latach międzywojennych, wypracowaną w ciągu 150 lat rozwoju tego typu wydawnictw. Uznano, że taka forma pozwoli zachować dla całej serii jeden schemat, nawet jeśli historyczne katalogi poszczególnych diecezji, drukowane w pierwszej połowie XIX w., znacznie różnią się między sobą i nie zawsze zawierają wszystkie rodzaje danych.

Przygotowywane przez nas schematyzmy otwierają informacje o hierarchii kościelnej: papieżach, biskupach ordynariuszach i biskupach pomocniczych danej diecezji, biskupach pozostałych diecezji polskich. Następnie podawana jest lista biskupów oraz administratorów apostolskich danej diecezji. Dane dotyczące instytucji centralnych rozpoczynają spisy prałatów i kanoników kapituł katedralnych i kolegiackich. Po nich następują spisy urzędów kurialnych wraz z ich obsadą, a więc lista kanclerzy i pozostałych urzędników kancelarii kurialnej, sądu biskupiego, sekcji i rad zajmujących się poszczególnymi zagadnieniami duszpasterskimi lub administracyjnymi. W dalszej części znajdują się spisy katechetów, dziekanów oraz przełożonych, wykładowców i alumnów wyższego oraz niższego seminarium duchownego.

¹⁰ S. Librowski, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, cz. 1–2, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1971, t. 23, z. 1, s. 213–310; 1972, t. 24, z. 2, s. 5–94; 1972, t. 25, z. 3, s. 39–113; 1973, t. 26, z. 4, s. 89–197; 1973, t. 27, s. 57–130.

Kolejną część katalogu stanowi spis parafii i duchowieństwa parafialnego. Jest on zestawiony w porządku alfabetycznym, mimo że w oryginalnych schematyzmach informacje o parafiach umieszczano zgodnie z podziałem dekanalnym. Pozwala to uniknąć powtarzania informacji o parafiach zmieniających przynależność dekanalną. Zapis dotyczący poszczególnych parafii zawiera informacje o dekanatach, w których się znajdowały, najbliższej stacji pocztowej i telegraficznej oraz kolejowej, historii kościoła parafialnego (z reguły publikuje się pełną wersję historii, wydaną w schematyzmie stanowiącym podstawę do opublikowania tegoż tomu). Później podaje się informacje o proboszczach lub administratorach, wikariuszach, katechetach i emerytach mieszkających na terenie parafii. Obok nazwisk umieszcza się informację o pełnionej przez te osoby funkcji oraz rok wydania historycznych schematyzmów, w których znajdują się takie dane. Publikowane przy nazwiskach duchownych daty urodzenia, święceń oraz uzyskania prebendy lub oficjum umieszczone są w części słownikowej. Po spisie duchownych pracujących w danej parafii widnieje spis kościołów zakonnych, filii oraz kaplic publicznych i prywatnych. Jeśli w historycznych katalogach znajdują się informacje o nich, są one również przenoszone do przygotowywanego schematyzmu. Pod nazwami miejscowości, w których są kościoły zakonne, filie i kaplice, umieszcza się również nazwiska duszpasterzy, jeśli przy nich mieszkali. Kolejnym elementem opisującym parafie są wiadomości o szkołach oraz organizacjach katolickich. Tego typu informacje umieszczano w schematyzmach niezwykle rzadko. Na koniec podawany jest spis miejscowości stanowiących okręg parafialny (dopiero w ostatnim dziesięcioleciu przed wybuchem II wojny światowej) i liczbę parafian (od połowy XIX w.). Wszystko to wieńczy informacja o tomie i stronie historycznych schematyzmów, w których można odnaleźć takie informacje.

Dalsza część katalogów obejmuje katalog zakonników i zakonnice (uporządkowanych według zakonów i domów zakonnych), spis kapelanów wojskowych, emerytów, duchownych przebywających poza diecezją, księży z obcych diecezji przebywających na terenie diecezji łuckiej oraz zmarłych kapłanów. Przy każdym nazwisku umieszcza się rok wydania historycznego schematyzmu, w którym znajdują się podane informacje.

Tak przygotowany schemat stał się podstawą wszystkich prac już opublikowanych, jak również tych czekających jeszcze na druk. Uznaliśmy również, że przygotowywane do druku poszczególne tomy schematyzmów należy uzupełnić o zestawienia duchowieństwa, sióstr zakonnych oraz świętyń i miejscowości. Spisy osób oraz świętyń – to scalone wszystkie informacje zawarte w historycznych schematyzmach, dotyczące duchowieństwa oraz przynależności administracyjnej świętyń. Przy każdej pozycji znajdują się odnośniki, skąd zaczerpnięto podane tam informacje (rok wydania schematyzmu oraz strona). Jak sądzimy, spisy te ułatwią czytelnikom poszukiwanie informacji o duchowieństwie oraz zmianach przynależności

administracyjnych poszczególnych świątyń, zanim zostaną sporządzone indeksy do wszystkich części serii.

Podobną rolę ma pełnić alfabetyczny spis miejscowości obejmujący nazwy miejscowości znajdujące się w katalogach. Obok polskiej nazwy miejscowości (wraz z obocznościami) podano obecną nazwę oraz dzisiejszą przynależność administracyjną (w niektórych przypadkach zdecydowano się również podać przynależność historyczną, szczególnie na tych obszarach, na których przestało istnieć wiele miejscowości). Do identyfikacji miejscowości używano współczesnej mapy przygotowanej przez Google (w wersji mapy tradycyjnej i mapy satelitarnej) oraz map wydanych dawniej. Do tej kategorii należą przede wszystkim: wydana w Paryżu w 1859 r. mapa ziem polskich przygotowana do druku przez Wojciecha Chrzanowskiego¹¹, mapy wydane w okresie międzywojennym przez Wojskowy Instytut Geograficzny¹² oraz rosyjskie mapy 3-wiorstowe, wydawane przez oddział topograficzny Sztabu Głównego armii rosyjskiej¹³. Mimo korzystania z tych pomocy nie zawsze udawało się ustalić lokalizację wspomnianych w schematyzmach miejscowości. Być może oficjalna nazwa była inna od potocznej, zapisywanej w dokumentach kościelnych.

Zdecydowaliśmy również o umieszczeniu we wszystkich tomach w odnośnikach krótkich notek o historii kościołów i kaplic, aby pokazać tragiczne dzieje Kościoła katolickiego na Kresach. By nie powiększać objętości przygotowywanych woluminów, zrezygnowaliśmy z podawania przy każdej notce pozycji bibliograficznych. Wykorzystana do tego literatura została umieszczona w bibliografii. Taka decyzja wydawała nam się właściwa i z tego powodu, że na początku prowadzonych prac skazani byliśmy na korzystanie wyłącznie z literatury. Ta zaś nie jest zbyt obszerna i do tego jest znana wszystkim miłośnikom Kresów. Notki o świątyniach sporządzane były według jednego schematu, a prace prowadzone były równocześnie dla kilku diecezji.

Punktem wyjściowym do sporządzenia pierwszej redakcji notek o świątyniach, opublikowanych w katalogach w latach 2013–2014, były informacje umieszczone w historycznych schematyzmach. Uzupełniono je o dane pochodzące z opracowań. Kwerendę w literaturze prowadzono w następującym porządku: po pierwsze sięgnięto do „Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”¹⁴ oraz do monumentalnej pracy Romana Aftanazego o rezydencjach

¹¹ *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów na 1/300 000*, oprac. i wyd. W. Chrzanowski (kier.) i in., rys. A. H. Dufour, Paris [1840–]1859.

¹² *Mapa administracyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, opr. R. Cebertowicz, Warszawa 1937; *Mapa operacyjna Polski*, 1:300 000, Warszawa 1927–1939; *Mapa taktyczna Polski*, 1:100 000, Warszawa 1924–1939.

¹³ *Военно-топографическая карта Европейской России (М 1:126 000)*, wyd. Военно-топографический отдел Главного штаба, Санкт-Петербург 1846–1920.

¹⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.

magnackich i dworach szlacheckich na dawnych kresach Rzeczypospolitej¹⁵; po drugie wykorzystano prace dawniejszych autorów: Ignacego Chodźki¹⁶, Stanisława Czerskiego¹⁷, Jana Marka Giżyckiego (Wołyniaka)¹⁸, Władysława Górskiego¹⁹, Jana Kurczewskiego²⁰, Wawrzyńca Marczyńskiego²¹, Wincentego Sulikowskiego²², Józefa Apolinarego Rollego²³, Macieja Wołonczewskiego²⁴ i Józefa Fryderyka Żyskara²⁵; po trzecie wprowadzono informacje z nowszych publikacji przygotowanych przez: Anatola Fedoruka²⁶, Tamarę Gabrus²⁷, Patryka Remigiusza Jankiewicza²⁸, Aljaksieja

- 15 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie*, t. 1: *Województwa: mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; Tenże, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie. Inflanty. Kurlandia*, t. 2: *Województwa: brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; Tenże, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie. Inflanty. Kurlandia*, t. 3: *Województwa trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; Tenże, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie*, t. 4: *Województwo wileńskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993; Tenże, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 5: *Województwo wołyńskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994; Tenże, *Materiały do dziejów rezydencji*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 10: *Dawne województwo bracławskie*, Warszawa 1991; Tenże, *Materiały do dziejów rezydencji*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 9: *Dawne województwo podolskie*, Warszawa 1992; Tenże, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 11: *Województwo kijowskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- 16 I. Chodźko Borejko, *Diecezja mińska około 1830 roku*, opracował i wyd. M. Radwan, t. 1: *Struktury parafialne*, t. 2: *Struktury zakonne*, Lublin 1998.
- 17 S. Czerski, *Opis żmudzkiej dyecezyi*, Wilno 1830.
- 18 Wołyniak [J. M. Giżycki], *Księża Misyjonarze w Zaslawiu i Białymstoku*, Kraków 1913; Tenże, *Spis ważniejszych miejscowości w powiecie starokonstantynowskim na Wołyniu z 32 rycinami*, Stary-Konstantynów [Kraków] 1910; Tenże, *Wiadomości o Dominikanach Prowincji Litewskiej*, cz. 1, Kraków 1917; Tenże, *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra” 1928, t. 1, s. 1–312; Tenże, *Wykaz klasztorów dominikańskich Prowincji Ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923; Tenże, *Z przeszłości Karmelitów na Litwie i Rusi*, cz. 1–2, Kraków 1918; Tenże, *Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarskich*, Kraków 1912.
- 19 W. Górski, *Powiat mohylowski w gubernii podolskiej*, Kraków 1903.
- 20 J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- 21 W. Marczyński, *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej z rycinami i mappami*, t. 1–3, Wilno 1820–1823.
- 22 X. Y. Z. [W. Sulikowski], *Kartka z dziejów Kościoła katolickiego w Rosyi*, t. 1: *Biskupstwo mińskie*, Kraków 1889; Tenże, *Kartka z dziejów Kościoła katolickiego w Polsce Rosyjskiej*, t. 2: *Biskupstwo wileńskie*, Kraków 1889.
- 23 Dr Antoni J. [J. A. Rolle], *Zameczki Podolskie na Kresach Multańskich*, t. 1–2: *Kamieniec nad Smotryczem*, t. 3: *Żwaniec, Paniowce, Czarnokozińce, Bar, Mohylów, Szarogród*, Warszawa–Kraków 1880.
- 24 M. Wołonczewski, *Biskupstwo żmudzkie*, Kraków 1898.
- 25 J. Żyskar, *Nasze kościoły. Diecezja Mińska*, Warszawa–Petersburg 1913; D. Bączkowski, J. Żyskar, *Nasze kościoły. Opis wszystkich kościołów i parafii znajdujących się na obszarach dawnej Polski i ziemiach przyłączonych*, t. 1: *Archidiecezja Mohylowska*, Warszawa–Petersburg 1913.
- 26 T. Федорук, *Старинные усадьбы минского края*, Минск 2000.
- 27 T. В. Габрус, *Мураваныя харалы: сакральная архітэктура беларускага барока*, Мінск 2001.
- 28 P. R. Jankiewicz, *XVIII-wieczne klasztory kapucyńskie na Ukrainie*, Kraków 2014.

Jaromienkę²⁹, Anatola Kulagina³⁰, Andrzeja Majdowskiego³¹, Leona Popka³² i Witalija Rosowskiego³³. Na sam koniec tych prac przeszukano kościelne, urzędowe i prywatne strony internetowe oraz witryny redagowane przez ukraińskich i białoruskich miłośników zabytków³⁴ celem odnalezienia informacji o losie świątyń w czasach sowieckich.

Zadanie nie było łatwe ze względu na wiele sprzeczności w ustaleniach poczynionych przez autorów wspomnianych dzieł. W trakcie sporządzania notek o świątyniach stało się jasne, że w kolejnych tomach trzeba je będzie poprawiać, opierając się na pozyskiwanej nowej literaturze oraz – w dalszej kolejności – źródłach.

W związku z tym w pracach nad kolejnymi tomami katalogów (zakończonych i jeszcze trwających) starano się poprawić w opublikowanych tekstach dostrzeżone błędy i uzupełnić informacje o świątyniach i parafiach na podstawie kolejnych pozycji, szczególnie słowników i leksykonów. Poszerzono również kwerendę w dawnej literaturze oraz skorzystano z zebranych podczas badań protokołów wizytacji.

Dla opisu litewskich miejscowości i kościołów wykorzystano przede wszystkim wydane w Stanach Zjednoczonych prace Broniusa Kviklysa: 6-tomowy słownik „Litewskie kościoły”³⁵, 4-tomową encyklopedię „Nasza Litwa”³⁶, publikacje Jurgisa Gimbutasa³⁷, Mečislovasa Jučasa³⁸ i Rolandasa Gustaitisa³⁹ oraz wydane już tomy „Litewskiej Sztuki Sakralnej”, przygotowane przez wileński Instytut Badań nad Kulturą⁴⁰.

²⁹ А. Яроменка, *Каталіцкія святыні. Мінска-Магілёўская архідыяцэзія*, cz. 1: Будслаўскі, Вілейскі і Мінскі дэканаты, Мінск 2003.

³⁰ А. М. Кулагін, *Каталіцкія храмы Беларусі*, Мінск 2008.

³¹ А. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Warszawa 2001.

³² L. Popek, *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997.

³³ W. Rosowski, *Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918–1941*, Lublin 2008.

³⁴ Przykładowo: *Костели і капліцы Украіны* (<http://www.rkc.in.ua/index.php>); *Zabytki i atrakcje Białorusi, Litwy i Podlasia* (www.radzima.org/pl/); *Архитектурные и иные достопримечательности Беларуси* (<https://globus.tut.by/>); *Римско-католическая Архиепархия Божией Матери в Москве. Алфавитный список приходов по населенным пунктам* (<http://www.cathmos.ru/content/ru/section-2009-10-28-12-43-31.html>); *Римско-католическая Епархия Святого Климента в Саратове. Приходы* (http://dscs.ru/struktura_eparxii/prihody).

³⁵ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 1: *Telšių vyskupija*, Chicago 1980; Tenże, *Lietuvos bažnyčios*, t. 2: *Vilkaviškio vyskupija*, Chicago 1982; Tenże, *Lietuvos bažnyčios*, t. 3: *Kauno arkivyskupija*, Chicago 1983; Tenże, *Lietuvos bažnyčios*, t. 4: *Panevėžio vyskupija*, Chicago 1984; J. Gimbutas, B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 5: *Vilniaus arkivyskupija*, cz. 1: *Istoriniai bruožai. Vilniaus mieste bažnyčios*, Chicago 1985; Ciz, *Lietuvos bažnyčios*, t. 5: *Vilniaus arkivyskupija*, cz. 2: *Vilniaus provincijos bažnyčios*, Chicago 1986; Ciz, *Lietuvos bažnyčios*, t. 6: *Kaišiadorių vyskupija ir I-V tomų papildymai, atitaisymai, vardynai*, Chicago 1987.

³⁶ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, t. 1–4, Boston 1964–1968.

³⁷ J. Gimbutas, *Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika*, Roma 1970.

³⁸ M. Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius 2007.

³⁹ R. Gustaitis, *Kaišiadorių vyskupijos bažnyčios*, Kaunas 2013.

⁴⁰ *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*, cz. 1: *Joniškio dekanatas*, vol. 1: *Balkaičiai – Joniškis*, pod red. D. Vasilūnienė, S. Smilingytė-Zeimienė, Vilnius 2011; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*,

Z wydawnictw białoruskich szczególnie przydatne były: 6-tomowa „Encyklopedia historii Białorusi”, przygotowana przez Instytut Historii Akademii Nauk Białorusi⁴¹, 6-tomowa encyklopedia „Kultura Białorusi”⁴², słownik „Architektura Białorusi”, napisany przez białoruskich historyków sztuki i architektury⁴³, 3-tomowa encyklopedia „Wielkie Księstwo Litewskie”, zredagowana przez historyków z wielu ośrodków naukowych (działania koordynowali pracownicy Instytutu Historii i Instytutu Historii Sztuki, Etnografii i Folkloru Akademii Nauk Białorusi)⁴⁴. Wiele materiałów o świątyniach zaczerpnięto także z encyklopedii „Religia i cerkiew na Białorusi”⁴⁵. Z publikacji z czasów sowieckich sięgnięto do 7-tomowego „Zbioru pomników historii i kultury Białorusi”, przygotowanego przez Instytut Studiów nad Sztuką, Etnografią i Folklorem Akademii Nauk Białorusi⁴⁶.

Ponadto dla obszaru dzisiejszej Białorusi i Litwy cenną i podstawową polską serią wydawniczą są „Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej”, powstałe w Pracowni Badań nad Sztuką Ziemi Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego pod redakcją naukową prof. Jana K. Ostrowskiego⁴⁷.

cz. 1: *Joniškio dekanatas*, vol. 2: *Judeikiai – Rudiškiai*, pod red. D. Vasiľiūnienė, S. Smilingytė-Žeimienė, Vilnius 2012; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*, cz. 1: *Joniškio dekanatas*, vol. 3: *Skaistgirys–Žukančiai*, pod red. D. Vasiľiūnienė, S. Smilingytė-Žeimienė, Vilnius 2015; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*, cz. 2: *Šiaulių dekanatas*, vol. 1: *Agailiai – Juozapava*, pod red. D. Vasiľiūnienė, S. Smilingytė-Žeimienė, Vilnius 2018.

⁴¹ *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, pod red. M. В. Біча (1993), Б. И. Сачанка (1994), Г. П. Пашкоўа (od 1996), t. 1–6, Мінск 1993–2003.

⁴² *Культура Беларусі. Энцыклапедыя*, pod red. Т. В. Бяловой, У. У. Андрыевіча (2015), t. 1–6, Мінск 2010–2015.

⁴³ *Архітэктура Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, pod red. А. А. Воінаўа, Мінск 1993.

⁴⁴ *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, pod red. Г. П. Пашкоўа (1–2), Т. У. Бялова (3) i in., t. 1–3, Мінск 2005–2010.

⁴⁵ *Рэлігія і царква на Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, pod red. Г. П. Пашкоўа i in., Мінск 2001.

⁴⁶ *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Брэсцкая вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, Мінск 1984; *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, Мінск 1985; *Збор помнікаў гісторыі і культуры. Гомельская вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, Мінск 1985; *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, Мінск 1986; *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Магілёўская вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, Мінск 1986; *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінск*, pod red. С. В. Марцэлеўа, Мінск 1988; *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінская вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, t. 1, Мінск 1987; *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінская вобласць*, pod red. С. В. Марцэлеўа, t. 2, Мінск 1987; *Свод памятных історыі і культуры Беларусі. Брэстская область*, pod red. С. В. Марцэлеўа, t. 1, Мінск 1990.

⁴⁷ *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogrodzkiego*, pod red. M. Kałamajskiej-Saeed, t. 1–5, Kraków 2003–2017; *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, pod red. M. Kałamajskiej-Saeed, t. 1–4, Kraków 2005–2011; *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, pod red. M. Kałamajskiej-Saeed, t. 1–4, Kraków 2012–2018; *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskolitewskiego*, pod red. M. Zglińskiego, D. Piramidowicz, t. 1–3, Kraków 2013–2016.

Ze współczesnych ukraińskich wydawnictw słownikowych korzystano przede wszystkim z „Encyklopedii historii Ukrainy”, przygotowanej przez Instytut Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy⁴⁸. Niekiedy do ustalenia faktów z dziejów miejscowości sięgano do wydanej w czasach sowieckich „Historii miast i wsi Ukraińskiej SSR”, przygotowanej pod kierunkiem pracowników Państwowej Biblioteki Historycznej w Kijowie oraz Instytutu Historii Akademii Nauk Ukrainy⁴⁹. Biorąc do ręki poszczególne tomy serii wydawanych na Białorusi i Ukrainie w czasach sowieckich, należy jednak pamiętać, że autorzy poszczególnych haseł z zasady pomijali lub traktowali ogólnikowo dzieje miast i zabytków z czasów Rzeczypospolitej, poświęcali natomiast wiele miejsca porewolucyjnym wydarzeniom.

Opisy kościołów znajdujących się na obszarze współczesnej Rosji uzupełniono o artykuły opublikowane w 5-tomowej „Encyklopedii katolickiej”, przygotowanej przez międzynarodowy zespół autorów, zredagowanej i wydanej przez petersburskich i moskiewskich franciszkanów⁵⁰. W niektórych przypadkach sięgnięto również do rosyjskiej „Encyklopedii Prawosławnej”, wydawanej przez Centrum Cerkiewno-naukowe „Encyklopedia Prawosławna”. Do 2019 r. opublikowało ono 56 alfabetycznych tomów z planowanych 75 woluminów⁵¹.

Korzystano również z przygotowywanych przed rewolucją opisów cerkwi prawosławnych diecezji wołyńskiej, kijowskiej, podolskiej, litewskiej i mińskiej autorstwa Nikołaja Teodorowicza⁵², Ławrientija Pochilewicza⁵³, Ewfimija Siecinskiego⁵⁴,

⁴⁸ *Енциклопедія історії України*, pod red. В. А. Смолія (główny red. kolegium), t. 1–11, Київ 2003–2019.

⁴⁹ *Історія міст і сіл Української РСР. Київ*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), В. О. Бойченки (główny red. tomu), Київ 1968; *Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), І. С. Клімаша (główny red. tomu), Київ 1970; *Історія міст і сіл Української РСР. Київська область*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), Ф. М. Рудича (główny red. tomu), Київ 1971; *Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), М. І. Мехеди (główny red. tomu), Київ 1971; *Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), А. Ф. Олійникова (główny red. tomu), Київ 1972; *Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), О. С. Чорнобривцевої (główny red. tomu), Київ 1973; *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область*, pod red. П. Т. Троньки (główny red. kolegium), А. В. Мяловицького (główny red. tomu), Київ 1973.

⁵⁰ *Католическая энциклопедия*, pod red. Г. Цёроха, В. Л. Задворного (od 2007), t. 1–5, Москва 2002–2013.

⁵¹ *Православная энциклопедия*, pod red. патриарха московского и всея Руси Алексия II, t. 0–56, Москва 2000–2019.

⁵² Н. И. Теодоровичъ, *Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волинской епархіи*, t. 1: *Уъзды Житомирскій, Новоградъ-Волинскій и Овручскій*, Почаевъ 1888; t. 2: *Уъзды Ровенскій, Острожскій и Дубенскій*, Почаевъ 1890; t. 3: *Уъзды Кременецкій и Заславскій*, Почаевъ 1893; t. 4: *Староконстантиновскій уъздъ*, Почаевъ 1899; t. 5: *Ковельскій уъздъ*, Почаевъ 1903.

⁵³ Л. И. Похилевичъ, *Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ кievской губерніи или статистическія, историческія и церковныя замѣтки о вѣсѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ предѣлахъ губерніи находящихся*, Кіевъ 1864.

⁵⁴ Е. Свѣцинскій, *Городъ Каменецъ-Подольскій. Историческое описание*, Кіевъ 1895; Тенже, *Историческія свѣдѣнія о приходоухъ и церквяхъ Подольской епархіи*, t. 1: *Каменецкій уъздъ*, Каменецъ-Подольскій 1895.

Nikołaja Izwiekowa⁵⁵, Nikołaja Truskowskiego⁵⁶ oraz urzędnika konsystorskiego, który zestawił opis diecezji mińskiej na podstawie danych o parafiach i świątyniach przesłanych przez duchowieństwo parafialne⁵⁷. Szukano w nich informacji o świątyniach katolickich zabranych przez władze i oddanych „wyznaniu panującemu”.

W przekazywanych obecnie do druku schematyzmach diecezji łuckiej i żytomierskiej z lat 1850–1867 wprowadzono także do notek o świątyniach informacje odnalezione w protokołach wizytacyjnych. Spis wykorzystanych do tego jednostek archiwalnych został umieszczony w bibliografii. Na koniec warto wspomnieć, że największą trudnością sprawiło poszukiwanie wiadomości o kaplicach. W protokołach wizytacyjnych zwykle umieszczano o nich krótkie wzmianki, zasadniczo nie podając nawet daty i okoliczności powstania. W wielu przypadkach jedyne informacje o kaplicach, jakie posiadamy, pochodzą z historycznych schematyzmów diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz mohylewskiej (dla archidiakonatu kijowskiego), potwierdzających fakt funkcjonowania kaplic w roku wydania publikacji. Informacje o kaplicach i filiach zebrano ze wszystkich znanych schematyzmów wspomnianych wyżej diecezji, wydawanych w latach 1802–1918. Podstawa bibliograficzna sporządzanych w ten sposób notek o świątyniach zostanie opublikowana w pracy scalającej wszystkie dane, będącej zarazem studyjnym tomem dla atlasu i poszczególnych diecezji.

PODSTAWA OBECNEGO WYDANIA – SCHEMATYZMY DIECEZJI ŁUCKIEJ ZA LATA 1850–1867

W przedrobiorowej diecezji łuckiej i brzeskiej pierwszy znany spis prałatów, kanoników gremialnych, kanoników honorowych kapituły łuckiej oraz zmarłych dołączono do rubryceli wydanej na 1781 r.⁵⁸ Pełny katalog duchowieństwa diecezjalnego i parafii (bez parafii zakonnych) pojawił się w kalendarzu liturgicznym wydrukowanym na 1789 r.⁵⁹ Po utworzeniu diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz połączeniu ich unią personalną w 1798 r. do rubrycel publikowanych dla tych diecezji za 1799 i 1800 r.

⁵⁵ Н. Извъков, *Статистическое описание православныхъ приходовъ Литовской епархіи*, Вильна 1893.

⁵⁶ Н. [Труковский], *Историко-статистическое описание Минской епархіи*, Санкт-Петербургъ 1864.

⁵⁷ *Описание церквей и приходовъ Минской епархіи, составленное по официално затребованнѣмъ от причтовъ свѣдѣніямъ*, t. 1: *Минскій уѣздъ*, Минскъ 1878; t. 2: *Борисовскій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 3: *Слуцкій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 4: *Игуменскій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 5: *Мозырскій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 6: *Пинскій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 7: *Бобруйскій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 8: *Речицкій уѣздъ*, Минскъ 1879; t. 9: *Новогрудскій уѣздъ*, Минскъ 1879.

⁵⁸ *Directorium officii divini ac missarum... pro diaecesi Luceoriensi et Brestensi...in annum Domini 1781 editum*, Zamosciae [1780].

⁵⁹ *Directorium officii divini ac missarum... ad usum diaecesi Luceoriensis et Brestensis...in annum Domini 1789... conscriptum*, Luceoriae [1788].

dodawano obsadę kapituł łuckiej i żytomierskiej⁶⁰. Spis parafii i duchowieństwa diecezjalnego pojawił się w kalendarzu na 1802 r., a w następnym roku opublikowano pełny elenchus parafii i kościołów, razem ze świątyniami zakonnymi⁶¹.

Zestawione obecnie historyczne schematyzmy, będące podstawą oddawanego do rąk czytelników katalogu kościołów i duchowieństwa diecezji łuckiej i żytomierskiej, stanowią jednolity zbiór. Obejmują druki przygotowane przez urzędników konsystorskich w latach 1849–1866, a wydane na lata 1850–1867. W tomie wydanym na 1850 r. po raz pierwszy umieszczono parafie wchodzące w skład archidiaconatu kijowskiego, odłączone od archidiecezji mohylewskiej, a przyłączone do diecezji żytomierskiej na mocy konkordatu zawartego w 1847 r. Tom opublikowany późną jesienią 1866 r. jest ostatnim schematyzmem, z którym jeszcze nie wydrukowano katalogu kościołów i duchowieństwa skasowanej diecezji kamienieckiej. Od 1868 r. do 1918 r. schematyzmy diecezji łuckiej i żytomierskiej, ze względu na administrowanie przez ordynariusza łuckiego i żytomierskiego terytorium diecezji kamienieckiej, zamieszczały informacje o parafiach, świątyniach i duchowieństwie Podola.

Żaden schematyzm za lata 1850–1867 nie był drukiem samoistnym. Dołączono je do rubrycel. Spisu parafii i duchowieństwa nie poprzedzał osobny tytuł. Taki pojawił się dopiero w schematyzmie na 1877 r.: „Списокъ свѣтскому и монашествующему духовенству въ Луцко-Житомирской епархіи на 1877 годъ”. Do rubryceli i schematyzmu wydanych na 1853 r. tomik nie posiadał paginacji. Wyjątkiem był dodatek liturgiczny w rubryceli wydanej na 1852 r. Rzymską paginację posiadały teksty brewiarzowe na święto Korony Cierniowej, obchodzone w sobotę przed Niedzielą Męki Pańskiej (s. I–XIII), oraz na wspomnienie św. Gereona, obchodzone 11 X (s. XIV–XVI). Od tomu wydanego na 1854 r. do tomu na 1866 r. rubrycele i schematyzmy miały wspólną paginację⁶². W tomie opublikowanym na 1866 r. rubrycela i schematyzm były oddzielnie paginowane (schematyzm posiada 66 stron). Wszystkie schematyzmy redagowane były w języku łacińskim.

Układ informacji publikowanych w omawianych schematyzmach zasadniczo nie ulegał zmianom. We wszystkich 19 woluminach otwierał go dział zatytułowany: „Hierarchia rzymskokatolicka”. W schematyzmach na lata 1850–1867 umieszczano pod takim tytułem dane personalne metropolity mohylewskiego oraz, jeśli był, jego koadiutora. Od schematyzmu na 1857 r. publikowano także obsadę wszystkich stolic biskupich w diecezjach sufraganalnych metropolii mohylewskiej. Rok później

⁶⁰ *Directorium officii divini ac missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro anno Domini MDCCXCXIX...*, Luceoriae [1798]; M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, s. 6.

⁶¹ *Directorium Officii Divini ac missarum ad usum Diaecesis Luceoriensis pro Anno Domini MDCCCII...*, Luceoriae [1801]; M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska...*, s. 6.

⁶² W woluminie wydanym na 1854 r. schematyzm był od s. 76 do 135; 1855 – s. 70–122; 1856 – s. 70–120; 1857 – s. 61–114; 1858 – s. 63–115; 1859 – s. 65–114; 1860 – s. 62–112; 1861 – s. 75–130; 1862 – s. 68–124; 1863 – s. 74–126; 1864 – s. 84–144; 1865 – s. 76–132; 1866 – s. 71–124.

spis hierarchów poprzedziły informacje o papieżu. Następnie podawano imiona i nazwiska oraz godności prezesa, asesorów, prokuratora i sekretarza Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego w Petersburgu. Kolejną częścią schematyzmu były spisy duchowieństwa katedralnego i kolegiackiego. Otwierał je katalog prałatów i kanoników łuckiej kapituły katedralnej oraz lista niższego duchowieństwa katedry łuckiej. Po nich następował analogiczny spis prałatów i kanoników żytomierskiej kapituły katedralnej oraz niższego duchowieństwa katedry żytomierskiej. Ostatnim elementem tej części schematyzmu była lista prałatów i kanoników oraz wikariuszy kolegiaty ołyckiej. Następnie publikowano imiona i nazwiska oraz funkcje urzędników konsystorza łucko-żytomierskiego oraz przełożonych i alumnów żytomierskiego seminarium duchownego. Dalej umieszczano w porządku dekanalnym listę dziekanów, którzy byli również cenzorami kazań, oraz spisy delegatów do spraw sądowych i delegatów do spraw szczepienia przeciw krowiej ospie (tylko w 1850 r.). Najobszerniejszą część schematyzmu stanowił następujący po tym spis kościołów parafialnych oraz związanych z nimi duchownych w porządku dekanalnym (dekanaty: łucki, żytomierski, dubieński, włodzimierski, kowelski, rówieński, starokonstantynowski, zasławski, ostrogski, nowogródwołyński, krzemieniecki, owrucki, wasylowo-radomyski – od 1851 r. kijowski i radomyski, skwirsko-lipowiecki – od 1851 r. skwirski i berdyczowski, humańsko-zwinogradzki – od 1851 r. humański i zwinogradzki). Informacje o parafiach diecezji łuckiej i żytomierskiej były poszerzane o: nazwy miejscowości, w których były filie i kaplice (od 1851 r.), liczbę wiernych (od 1856 r.) oraz tytuł kościoła parafialnego (od 1858 r.). Po nim następowała, dodana po raz pierwszy w 1851 r., lista klasztorów męskich i żeńskich wraz z obsadą personalną. Kolejnym elementem schematyzmu był alfabetyczny spis duchowieństwa diecezjalnego z podaniem tytułu naukowego, rodzaju posady duszpasterskiej oraz lat życia i lat kapłaństwa. Publikację zamykał spis zmarłych księży diecezjalnych. Od 1857 r. publikowano również, po katalogu klasztorów, spis zmarłych zakonników i sióstr zakonnych.

DODATKOWE INFORMACJE O EDYCJI KATALOGÓW DIECEZJI ŁUCKIEJ I ŻYTOMIERSKIEJ Z LAT 1850–1867

Oddawana do rąk czytelników edycja katalogów sporządzona była według zasad opisanych wcześniej. Zachowano w niej układ historycznych schematyzmów. Dodano spis duchowieństwa, kościołów i kaplic oraz indeks miejscowości kościelnych i kaplicznych.

Zgodnie z zapowiedzią zmieniono notki o kościołach i kaplicach, które opublikowano w edycjach schematyzmów drukowanych w okresie międzywojennym. Zmiany wprowadzono na podstawie wspomnianej wcześniej literatury oraz źródeł. Te ostatnie, zgodnie z oczekiwaniami, wniosły najwięcej uzupełnień i korekt.

W tym celu przejrano, szukając najobszerniejszych protokołów wizytacji, w Państwowym Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu 975 jednostek archiwalnych (z ok. 1300 protokołów wizytacji tam przechowywanych), w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie – 69 oraz w Państwowym Archiwum Obwodu Tarnopolskiego w Tarnopolu – 23. W pracy wykorzystano 158 jednostek archiwalnych, w tym kilka obejmujących wizytacje parafii 1 dekanatu lub całej diecezji (szczególnie parafii prowadzonych przez zakonników). Spis wykorzystanych protokołów umieszczony jest w bibliografii.

Trzeba mieć świadomość, że mimo tak znacznego zbioru protokołów wizytacji dziekańskich i generalnych przechowywanych we wspomnianych archiwach nie odnaleziono do tej pory wizytacji wielu parafii. Przykładowo dla istniejących w 1830 r. w diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz archidiaconacie kijowskim archidiecezji mohylewskiej 196 parafii brakuje jakichkolwiek wizytacji dla 40 z nich (20,4%). Najwięcej protokołów dziekańskich zachowało się z lat 20. i początku lat 30. XIX w., po ok. 50 parafii z każdego roku. Znacznie uboższa jest kolekcja protokołów z późniejszego okresu. Z lat 1850–1860 zachowało się zaledwie 115 protokołów ze 168 parafii z obydwu diecezji. Jeśli zgodnie z ówczesnym prawem wizytacje dziekańskie powinny odbywać się co drugi rok, to protokołów wizytacji powinno być 1485. Z tych protokołów nie można skompletować znaczniejszego zbioru, ponieważ zachowały się wizytacje tych samych 28 parafii. Wierzymy, że braki w jakiejś części da się uzupełnić w wyniku dalszych poszukiwań pojedynczych protokołów rozproszonych w obszer-nych zespołach (fondach) katolickiego konsystorza i prawosławnych konsystorzy, przechowywanych w archiwach Ukrainy, oraz w zespole (fondzie) zawierającym dokumenty po petersburskim Rzymskokatolickim Kolegium Duchownym, przechowywanym w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu.

Tak sporządzony katalog stał się podstawą do napisania tekstu o stanie diecezji łuckiej i żytomierskiej w latach 1850–1867. Ponieważ całość pracy liczy ponad 70 arkuszy wydawniczych, ze względów praktycznych zaszła konieczność podzielenia jej na 3 części. W pierwszej, oprócz omówienia dotychczasowych prac podjętych w projekcie wydania katalogów wszystkich diecezji kresowych oraz zasad konstrukcji serii, zamieszczono część katalogu obejmującą informacje o ordynariuszu łuckim i żytomierskim, biskupach pozostałych diecezji metropolii mohylewskiej, instytucjach centralnych obu diecezji, parafiach diecezji łuckiej oraz indeks miejscowości diecezji łuckiej. W drugiej części zawarto informacje o parafiach diecezji żytomierskiej, klasztorach męskich i żeńskich obydwu diecezji, zmarłym duchowieństwie oraz indeks osobowy duchowieństwa obu diecezji i indeksy miejscowości diecezji żytomierskiej. Trzecia część to omówienie stanu diecezji łuckiej i żytomierskiej w świetle schematyzmów za lata 1850–1867. W pierwszej części znajduje się bibliografia, którą wykorzystano do przygotowania 2 pierwszych części. Zawarta w trzeciej części bibliografia obejmuje tylko te pozycje, które stanowiły podstawę do jej napisania.